

Ivan S. VUKČEVIĆ *

NAPISI O MUZICI U *GLASU CRNOGORCA*
U RAZDOBLJU OD 1873. DO 1900. GODINE **

Apstrakt: U radu se razmatraju napisi o muzici objavljeni u nedeljniku *Glas Crnogorca*, u periodu od 1873. do 1900. godine. Bilježio je veliki broj muzičkih dešavanja na Cetinju, u Kotoru, Podgorici, Baru, Ulcinju i drugim mjestima ali je donosio i članke o muzici i iz drugih sredina, sa Balkana, iz Evrope, dijela Azije i Amerike. Iz Crne Gore, najbrojniji su napisi o djelovanju Vojne muzike, čitaoničkih i pjevačkih društava i ulozi prosvjetnih ustanova u kreiranju aktivnog kulturno-umjetničkog života onovremene Crne Gore. Od napisa iz inostranstva, *Glas Crnogorca* posvećuje pažnju djelovanju kulturnih, prosvjetnih i pjevačkih društava i stvaralaštvu mnogobrojnih kompozitora a poseban akcenat stavlja na njihov odnos sa Crnom Gorom.

Gljučne riječi: muzika, domaći članci o muzici, inostrani članci o muzici, periodika, vojna muzika, čitaonice, pjevačka društva, prosvjeta, crnogorski dvor.

Nakon gašenja prvog crnogorskog nedeljnika *Crnogorac*¹ u februaru 1873, na proljeće iste godine svoju misiju započinje *Glas Crnogorca*,² list sa najdužim izlaženjem u Crnoj Gori. Kao polu-zvanični, od 1895. godine zvanični organ crnogorske vlade, list je imao izuzetan uticaj na prostoru Crne Gore, ali i van nje jer je *Glas Crnogorca* bio dostupan čitaocima u Srbiji, Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Austriji, Rusiji, Engleskoj, Americi, Turskoj. Programska orijentacija lista i specifičnost uredničkog pristupa pomogla je okupljanju velikog broja saradnika, čijom zaslugom je, pored političkog sadržaja, bio obogaćen informacijama iz oblasti obrazovanja, kulture, umjetnosti i nauke. Pored redovnog sadržaja, *Glas Crnogorca* je donosio i feljton *Listak* i *Podlistak Glasa Crnogorca* u kojem su dominirale pjesme, priče, pripovjetke i drugi literarni sadržaji.

* Istoričar muzike; istraživač istorije crnogorske muzike.

** Period između 1873. i 1900. godine u kojem razmatram napise o muzici u *Glasi Crnogorca*, obuhvata uži dio mog naučno-istraživačkog rada iz oblasti crnogorske muzike XIX i prve polovine XX vijeka a u cilju pravljenja prvih koraka u pokušaju periodizacije naše muzičke prošlosti. Svrha istraživanja bit će prikupljanje i analitička obrada bibliografske i druge građe iz fondova Centralne biblioteke *Đurđe Crnojević* i Nacionalnog arhiva sa Cetinja, u cilju nadomještanja nedostatka repertoara bibliografskih podataka iz crnogorske periodike i drugih izvora. Dakle, primarni rezultat koji ću postići će biti usmjeren ka rješavanju problematike periodizacije naše muzičke istorije XIX i početka XX vijeka, kao glavnog nedostatka u drugim dosadašnjim istraživačkim pokušajima. Ovaj dio naučno-istraživačkog rada bit će zaokružen u formi posebne muzičke bibliografije pod nazivom *Muzika u crnogorskoj periodici 1835—1900* čiji završetak predviđam za prvo tromjesečje 2012. godine.

¹ *Crnogorac – List za politiku i književnost*. Prvi crnogorski nedjeljni list. God. 1, br. 21 (23. januar 1871) – god. 3. br. 6 (15. februar 1873).

² *Glas Crnogorca – Nedjeljni list za politiku i književnost*. God. 1, br. 1 (21. april 1873) – god. 50, br. 96 (18. jun 1922). Od br. 26 iz 1895. nosi podnaslov *List za politiku i književnost*.

Obim *Glasa Crnogorca*³ nije bio prepreka prilično velikom broju informacija o muzici, koje su u glavnom bile zastupljene u rubrikama *Domaće vijesti*, *Dopisi*, *Književnost*, *umjetnost i prosvjeta*, *Proslave i zabave* a mogle su se pronaći i u *Dvorske i diplomatske vijesti*, *Razne bilješke* i *Različnosti*.⁴ Nešto manje od dvije trećine ukupnih članaka, objavljenih u periodu 1873—1900. koji imaju muzički sadržaj, nije potpisano a autori su se u većini potpisanih priloga javljali pod pseudonimom i inicijalima. O događajima koji su se dešavali van Crne Gore, u većini slučajeva, Uredništvo se oslanjalo na izvore iz drugih listova i časopisa, što je bilo naglašavano, ukoliko se nije radilo o dopisu posebno namijenjenom *Glasi Crnogorca*. Muzika, kao sadržaj jednog broja priloga i članaka, imala je često sekundarni značaj u odnosu na njihov predmet, jer su to bili napisi većinski političke sadržine, izvještaji sa raznih skupova i manifestacija ili dopisi o društveno-političkim zbivanjima u bližem i daljem okruženju.

Napisi o muzici u *Glasi Crnogorca* mogu se klasifikovati u dvije osnovne kategorije, kao prilozi sa 1) dominantnim muzičkim sadržajem i 2) sporednim muzičkim sadržajem. U okviru ove klasifikacije, dijele se na članke a) o domaćim muzičkim aktivnostima i b) inostranim muzičkim aktivnostima.

Prilozi sa dominantnim muzičkim sadržajem u razdoblju 1873—1900, čine mali procenat u ukupnom broju napisa o muzici u *Glasi Crnogorca*. U ovoj kategoriji, članci pisani o domaćim muzičkim aktivnostima, zauzimaju primarno mjesto ali uprkos njihovoj sadržini, u većini slučajeva nemaju poseban naziv u okviru rubrike ili su objavljivani kao zasebne cjeline. U ovoj vrstom tekstova, dominiraju prilozi o obilježavanju građanskih ili crkovnih svetkovina,⁵ u vidu *bešeda*, *zabava* i *zabavnih večeri* a institucije, društva i udruženja koja su bila predmet sadržaja jesu Vojna muzika,⁶ Društvo cetinjske čitaonice, Pjevačko društvo Cetinjske čitaonice,⁷

³ *Glas Crnogorca* u redovnim brojevima izlazio je na cijelom tabaku. Dodaci i prilozi su donošeni na pola tabaka. U ratnim prilikama ili vanrednim okolnostima, izlazio je dva ili više puta sedmično, u većini slučajeva na pola tabaka.

⁴ Nazivi i sadržaj rubrika mijenjali su se vremenom ali su navedeni nazivi imali najduži kontinuitet.

⁵ Kada su u pitanju crkovne svetkovine na teritoriji Knjaževine Crne Gore, najveći broj članaka se nalazi u rubrici *Dopisi* u kojoj se u formi izvještaja pominju događanja iz unutrašnjosti Knjaževine. Svetkovine zavjetnih svetaca, određenih mjesta ili slava bile su uobičajene a u izvještajima se težilo ka davanju naglaska na razne narodne običaje koji se praktikuju u određenim mjestima. Nezaobilazno su prenošeni i tekstovi bešeda ili prigodnih govora u kojima se isticala zahvalnost knjazu Nikoli I i porodici Petrović Njegoš.

⁶ Vojna muzika najstarija je crnogorska muzička institucija. Osnovana u okviru crnogorske vojske, imala je zasebno uređenje, pravilnik o radu i finansijski je bila zavisna od vojnog budžeta.

⁷ Cetinjska čitaonica osnovana je 1868. godine a djelovanje obnavlja 7. (19) marta 1879. Najstarije je crnogorsko udruženje koje je okupljalo krug učenih izvanjaca i obrazovanih Crnogoraca u cilju realizacije aktivnosti iz oblasti kulture, umjetnosti i opšte edukacije.

Pjevačko društvo *Gorski vijenac*,⁸ Društvo podgoričke čitaonice (sa pjevačkom sekcijom),⁹ Pjevačka društva *Branko*,¹⁰ *Zahumlje*,¹¹ *Jedinstvo*¹² i dački horovi crnogorskih osnovnih škola, Devojačkog instituta, Bogoslovsko-učiteljske škole i Gimnazije na Cetinju.¹³ Kako je središte kulturnih zbivanja Knjaževine Crne Gore druge polovine XIX vijeka zdanje Zetskog doma,¹⁴ čija je izgradnja i stavljanje u funkciju uslovitla da crnogorska kulturna scena dobije svoj formalni prostor de će biti ostvarena većina muzičkih i dramskih sadržaja, tako je broj napisa o domaćim kulturnim zbivanjima značajno narastao. U Zetskom domu su svoje prostorije dobili Cetinjska čitaonica sa Pjevačkim društvom a u kasnijim godinama bit će smještena biblioteka i muzej. Prostor Zetskog doma poslužit će održavanju raznih muzičkih, dramskih i svečanosti, koje veoma često u svojim rubrikama prenosi *Glas Crnogorca*, a postoje zapisi koji potvrđuju održavanje nastave iz muzičkog obrazovanja.

Prvi članak sa dominantno muzičkim sadržajem datira iz septembra (oktobra) 1873. godine,¹⁵ u kojem se donosi cjelovit muzički program izveden od Vojne muzike u povodu proslave rođendana knjaza Nikole I na Cetinju. Nastupi Vojne muzike, u njenom drugom periodu, praćeni su sa većom pažnjom a ponovno okupljanje (u oktobru 1890) praćeno je člankom u kojem se navodi repertoar, daje kritika na odsvirane komade i ocjena kapelniku

⁸ Društvo *Gorski vijenac* osnovano je 1894. godine na Cetinju. U programskom određenju stoji da se bavi *pjevanjem, muzikom i gimnastikom*. Četiri godine po osnivanju povezuje se sa Cetinjskom čitaonicom, sa kojom učestvuje u realizaciji kulturnih i drugih programa.

⁹ Podgorička čitaonica osnovana je 1881. godine. Bila je organizovana slično Cetinjskoj, sa književnom, dramskom i muzičkom sekcijom.

¹⁰ Pjevačko društvo *Branko* osnovano je 1892. godine u Podgorici. Korijene vuče iz muzičke sekcije Podgoričke čitaonice, sa kojom će se početkom XX vijeka sjediniti.

¹¹ Pjevačko društvo *Zahumlje* osnovano je 1898. godine u Nikšiću.

¹² Pjevačko društvo *Jedinstvo* iz Kotora najstarije je pjevačko društvo u okruženju. Osnovano je 1839. godine.

¹³ Dački horovi nijesu postojali kao organizovano tijelo sa posebnim uređenjem. Formirani su isključivo u svrhu učešća na određenim školskim ili državnim manifestacijama. Ipak, njihovo prisustvo u programima mnogobrojnih školskih svečanosti govori da je horsko pjevanje njegovano i u većini dopisa sa tih i sličnih manifestacija a potpisnici su nerijetko davali ocjene o dačkom pjevanju i izvedenim kompozicijama. Muzičko obrazovanje bilo je zastupljeno u gotovo svim crnogorskim osnovnim školama. Devojački institut osnovan je 1869. godine pod pokroviteljstvom ruske carice Marije Aleksandrovne. Radio je do 1913. Kao prosvjetno-vaspitna ustanova sa organizovanom muzičkom nastavom, u okviru koje se podrazumjevalo učenje instrumenta, horsko pjevanje i koncertna aktivnost. Sa zavidnim brojem polaznica Instituta ali i rezultatima koje su postizale, Devojački institut je ostavio traga u crnogorskoj periodici a posebno u *Glasu Crnogorca* koji je u više navrata donosio informacije o radu ove ustanove a u određenoj mjeri i o muzičkim aktivnostima.

¹⁴ Gradnja Zetskog doma, po projektu Dr. Josipa A. Sladea, započeta je 1. (13) maja 1884. Od kraja 1888. godine, cetinjska publika imala je prilike da u njemu po prvi put prati pozorišne predstave i muzičke koncerte, dok će zdanje zvanično biti otvoreno tek 1896.

¹⁵ *Cetinje*, 26. Septembra, Glas Crnogorca, god. 1, br. 23 i 24, 22. septembar (4. listopad) 1873, Dodatak, br. 23 i 24, str. [6].

Franju Vimeru.¹⁶ *Glas Crnogorca* do 1900. godine neće bilježiti samostalne nastupe Vojne muzike, ali će je notirati u člancima i priložima u kojima se donose izvedeni programi u okviru manifestacija u Zetskom domu i na Dvoru, sa nerijetkim kratkim ocjenama autora članka.

Napisi o samostalnim aktivnostima Cetinjske čitaonice u vidu *Večernjih zabava* ili *Bešeda* javljaju se od 1890. godine, u kojoj je zabilježeno čak sedam cjelovečernih koncerata sa detaljnim programima i imenima izvođača. U godinama koje slijede, u rubrikama *Glasa Crnogorca* našli su se brojni napisi slične sadržine, i to: 1893, 1895, 1898. i 1900. godine. Cetinjska čitaonica imala je svoju horsku sekciju, koje se razvilo u Pjevačko društvo, čije su aktivnosti bilježene u gotovo svim spomenutim člancima a učešće je bilo posebno naglašavano.¹⁷

Događaji u Podgorici, kao varošici sa intenzivnim razvojem nakon oslobođenja 1878, u rubrikama *Glasa Crnogorca* imali su poseban tretman. To se odnosi i na svečanosti koje je priređivalo Društvo podgoričke čitaonice i njen Društveni hor.¹⁸ Cjelovečernji programi, sa nazivima kompozicija i imenima izvođača donošeni su po jedan put 1890. i 1891. godine.¹⁹ Pjevačko društvo *Branko*, nakon svog osnivanja, zavrijedilo je pažnju *Glasa Crnogorca* u više navrata, kroz samostalne članke, u kojima se raspravljalo o Društvu i njegovim aktivnostima a isticale su se teme o materijalnom položaju i problemima u radu. Zapaženi su sadržajni članci o osnivanju Društva (1892), sjedinjenju sa Podgoričkom čitaonicom (1895), gostovanje na Cetinju iste godine, obilježavanje četiri godine postojanja (1896), ostavka i izbor novog horovođe (1898) i problemi u odnosima sa Podgoričkom čitaonicom (1898).

Nikšićko Pjevačko društvo *Zahumlje* bio je zastupljen samo u jednom samostalnom članku i to pri njegovom osnivanju 1898.²⁰

Dopisi *Glasi Crnogorca* iz Kotora donosili su raznovrsne izvještaje iz svih oblasti društvenih i političkih aktivnosti. Pjevačko društvo *Jedinstvo* igralo je aktivnu ulogu i na muzičkom i na političkom planu, te je obilježilo veliki broj članaka. Prvi samostalni članak

¹⁶ (*Naši muzičari*), *Glas Crnogorca*, god. 19, br. 40, 1. oktobar 1890, str. [3]

¹⁷ Cetinjska čitaonica, u svom unutrašnjem uređenju, imala je pjevačku, odnosno, horsku sekciju. U *Glasi Crnogorca* pjevački sastav Čitaonice javlja se pod nekoliko naziva: *Hor*, *Hor cetinjske čitaonice*, *Dobrovoljno pjevačko društvo* ili *Hor društvenih pjevača* (odnosno *Hor članova društvenijeh*). Svoje nastupe bilježi na svečanostima priređivanim od Čitaonice. Na crkvenim svečanostima, javlja se pod nazivima *Pjevački* ili *Muški hor*.

¹⁸ Po ugledu na Cetinjsku i Podgorička čitaonica imala je organizovanu pjevačku sekciju. U dopisima, javlja se pod nazivima *Društveni hor* i *Hor dobroboljnog pozorišnog društva* a iz nje će se iznjedriti Pjevačko društvo *Branko* koje će biti u tijesnoj vezi sa Čitaonicom.

¹⁹ [*Poziv na svečanost...*], *Glas Crnogorca*, god. 19, br. 4, 21. januar 1890, str. [3]; [*Poziv na društvenu...*], god. 20, br. 2, 5. januar 1891, str. [3-4].

²⁰ (*Pjevačko društvo „Zahumlje“*), *Glas Crnogorca*, god. 27, br. 42, 17. oktobar 1898, str. [4].

uslijedio je nakon proslave 25 godina Kotorske čitaonice 1874, kada je donesen izvještaj sa koncerta, uz navođenje programa i izvođača.²¹ Naredni članci uslijedili su 1874. i 1879. godine, u kojima su predstavljeni cjelovečernji repertoari *Večernjih zabava* sa spiskovima izvođača i izvedenim programom; potom, članak iz 1889. godine koji između ostalog sadrži objavu o izdanju knjige posvećene pedesetogodišnjici postojanja Društva²² i posljednji članak koji u sadržaju donosi detaljan cjelovečernji koncertni program, uslijedio je 1891. godine a u povodu proslave Sv. Save u Kotoru.²³ *Glas Crnogorca* bilježi aktivnosti i Društva *Sveti Đorđe*, također iz Kotora, koje je organizovalo koncertne aktivnosti. Dopis iz Kotora 1879. godine donosi detaljan muzički program *Akademije ovog Društva*, sa učešćem *Jedinstva*.²⁴

Kao list orjentisan ka promociji crnogorskih kulturnih, prosvjetnih i društvenih dostignuća onovremene Crne Gore, *Glas Crnogorca* je sa posebnom pažnjom pratio zbivanja iz oblasti prosvjete. Školske svečanosti, otvaranje novih škola, svojevrsne analize sistematskog unapređivanja kvaliteta školskog sistema ali i nastavni kadar našli su se na stranicama crnogorskog lista. Članci sa muzičkim sadržajem školskih svečanosti praćeni su u rubrikama *Domaće vijesti* i *Dopisi*. Prvi članak u kojem je iznijet kompletan muzički program proslave Sv. Save u osnovnoj školi na Cetinju, datira iz januara 1889.²⁵ Horske tačke izvodili su učenici i učenice škole a program je bio sastavljen od osamnaest tačaka, od kojih osam sa muzičkim sadržajem. Slijedeći ovaj primjer, uredništvo *Glasa Crnogorca* će u narednim godinama, gotovo svakog januara (kada se proslavlja Sv. Sava) donositi sadržajne članke sa školskih svečanosti, ne samo sa Cetinja, već iz svih krajeva Knjaževina Crne Gore, u kojima su opisani muzički sadržaji proslave. Gradovi i mjesta iz kojih su dolazili sadržajni dopisi, osim Cetinja, jesu: Podgorica, Nikšić, Bar, Ulcinj, Golubovci, Spuž, Komani, Ljubotinj, Mrkojevići i Krnjice. Prvi zabilježeni javni nastup đaka, koji su pohađali mušku i žensku osnovnu školu na Cetinju datira iz januara 1893. kada je održana zabava u korist siromašnih đaka u prostorijama Zetskog doma a u dopisu se navodi dio muzičkog programa.²⁶ Đevojački institut na Cetinju imao je zapažene muzičke aktivnosti u okviru većeg broja manifestacija tokom cijele godine. Iako je Đevojački institut jedina onovremena ustanova u kojoj je postojala organizovana nastava iz instrumenta (klavira),

²¹ *U Kotoru, 10. Novembra*, Glas Crnogorca, god. 2 (3), br. 46, 18. novembar (20. studeni) 1874, str. [3].

²² *Pišu nam iz Kotora*, Glas Crnogorca, god. 18, br. 43, 22. oktobar 1889, str. [3]

²³ *Kotor, 16 [šesnaestog] januara*, Glas Crnogorca, god. 20, br. 5, 26. januar 1891, str.[3]

²⁴ *Program akademije društva Sv. Đorđa dne 28. Aprila 1879*, Glas Crnogorca, god. 8, br. 15, 28. april 1879, str. [4]

²⁵ *(Svetosavska proslava)*, Glas Crnogorca, god. 18, br. 3, 15. januar 1889, str. [2]

²⁶ *(Savin-dan)*, Glas Crnogorca, god. 22, br. 3, 16. januar 1893, str. [3]

Glas Crnogorca do 1900. godine nije bilježio samostalne nastupe polaznica tog zavoda. Đaci Bogoslovsko-učiteljske škole i gimnazije sa Cetinja zavrijedili su pažnju *Glasa Crnogorca* u člancima koji govore o nastupu velikog đačkog hora od preko osamdeset članova, na proslavi Sv. Ćirila i Metoda 1891.²⁷ i na Svečanoj muzičkoj akademiji u povodu proslave rođendana knjaginje Milene 1892. u Zetskom domu na Cetinju.²⁸ Nakon ovih nastupa, nastupi đaka neće se bilježiti u sadržajnim člancima ili kroz samostalne nastupe do kraja XIX vijeka, ali će biti notirani kao učesnici pojedinih događaja od državnog značaja, poput prijenosa tijela knjaginje Darinke Kvekić iz Kotora na Cetinje,²⁹ i na proslavi u povodu 400 godina ustanovljenja štamparije na Obodu.³⁰

Frekventnost domaćih napisa sa muzičkim sadržajem, odnosno, sadržajni izvještaji sa muzičkih događaja, stvorili su uslove i za početak razvoja muzičke kritike, koja je u *Glasi Crnogorca* zabilježena prvi put u decembru 1890. godine.³¹ Cjelovečernji koncert sa velikim brojem izvođača i raznovrsnim muzičkim programom, izveden u Zetskom domu na Cetinju povodom proslave imendana knjaza Nikole I, nije ostao u formi novinskog izvještaja, već mu je

²⁷ Proslava 1000 godina misije slovenskih apostola Sv. Ćirila i Metoda obilježena je između 1885. i 1891. godine širom slovenskih, pravoslavnih zemalja. Centralna proslava održana je 1885. godine u Petrogradu, o čemu je pisao *Glas Crnogorca* (*Tisućnica prosvjetitelja slovenskih*, god. 14, br. 15, 21. april 1885). Na svečan način, obilježen je ovaj jubilej i na Cetinju, na Svečanoj zabavi u Zetskom domu. Umjetnički direktor zabave bio je Robert Tolinger, koji je za tu priliku sastavio hor učenika Bogoslovsko-učiteljske škole. Pod naslovom *Svečana zabava* u br. 21, od 18. maja 1891. godine, potpisnik članka *Liješ od Pipera* obznanjuje da stajavši u polukrug oko klavira "...osamdeset mladih Crnogoraca, osamdeset tiča poletića, izgledaju na bini kao toliko Božih anđelaka, koji su slećeli ozgor, da ove junačke stijene ožive i razigraju svojim božanstvenom heruvikom". Ovo je prvi članak u *Glasi Crnogorca* u kojem se govori o koncertnom nastupu nekog đačkog hora na sceni Zetskog doma.

²⁸ Pod naslovom *Svečana muzikalna akademija* u br. 17, od 25. aprila 1892. *Glas Crnogorca* donosi pregled svečanosti održane povodom proslave rođendana knjaginje Milene u Zetskom domu na Cetinju. Iako sadržajan, ovaj članak ne spada u formu muzičke kritike. Program je bio podijeljen u dva dijela. U prvom dijelu održan je koncert, na kojem su nastupili muški vokalni kvartet i solista na violončelu. U drugom dijelu je zabilježeno učešće hora sastavljenog od đaka Bogoslovsko-učiteljske škole u odlomku iz jedne "...muzikalno dramatičke scene..." "...kako je ovu svoju novu kompoziciju nazvao g. [Robert] Tolinger". Tematika djela je odlomak iz crnogorske ratničke istorije, u kojem "...horovi prevladaju..." a koje su, pored ostalih uloga izvodili đaci. Prema navodima iz članka, osim horskih tačaka, nije bilo drugih muzičkih elemenata u ovom djelu, napisanom prema stihovima Filipa J. Kovačevića. Drugi nastup đačkog hora u okviru nekog dramskog djela na pozornici Zetskog doma zabilježen je u članku pod naslovom (*Pozorište*) u br. 21, od 21. maja 1894. godine, u kojem se kratko donosi obavještenje o prikazu predstave *Pjesnik i vila* po tekstu knjaza Nikole I a naglašava se da je najbolje uspjela "...posljednja slika 'jedinstva srpskog', koja je trajala dok je gimnazijski hor, pod upravom prof. [Robert] Tolingera, otpjevao himnu 'Slobodi i Jedinstvu'..." "...komponiranu od g. Tolingera".

²⁹ *Glas Crnogorca* u br. 21, od 15. februara 1892. bilježi da su prijenosu posmrtnih ostataka knjaginje Darinke Kvekić iz Kotora na Cetinje, na Njegušima, osim protokolarnog učešća sveštenstva i crnogorske vojske sa Vojnom muzikom, pristupili su i učenici Bogoslovsko-učiteljske škole "...sa horom pjevačkim pred sveštenstvom". „Kada se uputio tako sprovod..." sa Njeguša ka Cetinju "...vojnička muzika je svirala, pjevački hor sa stotina đakijeh glasova pjevao je 'Svjati Bože' – sve je to skupa nebo iznad Cetinja prolomalo“.

³⁰ *Svečani dani*, *Glas Crnogorca*, god. 22, br. 29, 17. jul 1893, str. [3-4]

³¹ *Svečana besjeda*, *Glas Crnogorca*, god. 19, br. 52, 22. decembar 1890, str. [5]

uredništvo lista pristupilo kritički. Iako članak ne sadrži potpisnika, pretpostavlja se da je pomoć u stručnom ocjenjivanju dao sam Robert Tolinger. Nakon ove kritike, do 1900. godine uslijedit će ih još nekoliko sa Cetinja i iz Kotora. Robert Tolinger je na insistiranje uredništva *Glasa Crnogorca* napisao muzičku kritiku na nastup mladog grčkog pijaniste Anđela Kesisoglua na Cetinju u maju 1897.³² što je jedina zabilježena kritika Tolingera u crnogorskoj štampi XIX vijeka. U odnosu na broj komentara dopisnika ili urednika koji se tiču izvedenih muzičkih programa u raznim prilikama, a koji su bili svedeni u glavnom na broj izvođača ili obim programa, stručne analize izvedenih programa i izvođača u *Glasi Crnogorca* su u manjem broju, ali ipak prisutne. Recepcija muzičkog života Cetinja i drugih gradova i mjesta u Knjaževini Crnoj Gori (i Kotoru) očituje se u broju izvještaja koji u svojim djelovima donose i muzičke elemente, a njihov kvalitet nije bio stručno ocjenjivan ukoliko se nije direktno ticao ustrojstva prosvjetno-kulturnih društava i udruženja, njihovog vođstva ili najavljenih aktivnosti. Prosječnom crnogorskom čitaocu u XIX vijeku, prioritet je bilo redovno izvještavanje o djelatnosti tih društava jer je njihova misija bila najavljena kao prvjenstveno politička i nacionalno (slovenski ili srpski) obojena, tako da je njihovo redovno funkcionisanje i sklad sa drugim sličnim subjektima bilo od velike važnosti. Napisi sa detaljnim muzičkim programima samo su potvrđivali njihovu djelatnost i usmjerenje a činjenica da se *Glas Crnogorca* čitao i diljem Evope, u Americi i u djelovima Azije i Afrike, obavezivali su uredništvo da komentare na izvedeni program i stanje u društvu često usmjere ka bezrezervnoj podršci. Prisustvo svojevrstne muzičke kritike očigledno je i u bilježenju nastupa đачkih horova crnogorskih osnovnih škola, koji su bili angažovani prilikom školskih ili drugih prigoda. Dopisnici su u većini slučajeva pozitivno ocjenjivali muzičke domete školske djece i njihovih nastavnika a veoma je interesantno istaći da nikada nije kritikovan obim repertoara ili kvalitet same izvedbe, uprkos činjenici da su izvještaji revizora osnovnih škola, u dijelu o muzičkoj nastavi, objavljivani u časopisu *Prosvjeta*,³³ često bili alarmantni.³⁴

³² *Izvanredna muzikalna pojava*, Glas Crnogorca, god. 26, br. 22, 31. maj 1897, str. [3]

³³ *Prosvjeta – List za crkvu i školu*. God. 1, sv. 1—3 (1889)—god. 3, sv. 3—4 (1891). *Prosvjeta – List za crkvu, školu i pouku*. God. 1, br. 1 (1. novembar 1892)—god. 12, br. 11—12 (novembar 1901).

³⁴ U časopisu *Prosvjeta* donošeni su godišnji izvještaji i ocjene revizora o radu gotovo svih crnogorskih osnovnih škola, a u kojima je bilo zapažanja i o nastavi pjevanja. Sabirajući predočene ocjene koje su dobijali učenici iz nastave crkvenog i (ili) narodnog pjevanja, zaključio sam da je ukupan zbir ocjena podjeljenih u periodu između 1889. i 1901. godine bio niži od 3.3 (odnosno *dobar*). U više navrata, revizori su iznosili kritike na način odvijanja nastave pjevanja ali i na znanje samih učenika. Kao nastavno sredstvo, u navedenom periodu, bila je korišćena isključivo *Čitanka* (sastavljena od Đura Popovića) koja nije sadržala notne zapise pjesama ali je donosila uputstva za pjevanje pjesama u kojima se navodi da se pojedine pjesme pjevaju po melodiji drugih pjesama a iz izvještaja

Akteri crnogorske muzičke scene druge polovine XIX vijeka često su bilježeni u muzičkim prilozima, posebno onim u formi muzičke kritike. Kako su većinom bili amateri, njihovi nastupi ocjenjivani su pozitivno, sa ohrabrujućim komentarima. Među ličnostima koje su bile najzastupljenije, prednost pripada kapelnicima prvog i drugog perioda u radu Vojne muzike Antonu Šulcu i Franju Vimeru a slijede Špiro Ognjenović, Božo Novaković, Franjo Jergović, Milo Martinović, Milena Ognjenović, Milica i Ljubica Kovačević, Ilija Zlatičanin, Savo Čubranović, Nikola Leković. Robert Tolinger, dugogodišnji predavač u Đevojačkom institutu i Bogoslovsko-učiteljskoj školi na Cetinju, u člancima je bio zastupljen kao izvođač i kompozitor. Nakon objava o komponovanju djela prožetih crnogorskom tematikom 1889. godine,³⁵ naredne godine *Glas Crnogorca* donosi vijest o dolasku Tolingera na Cetinje,³⁶ nakon čega slijede izvještaji o njegovom profesionalnom djelovanju u okviru napisa koji sadrže elemente muzičke kritike ili opširne izvještaje sa koncerata na Cetinju.

Pored Tolingera, pažnju crnogorske javnosti *Glas Crnogorca* skreće na italijanskog kompozitora Dionisija de Sarna San Đorđa, kompozitora prve crnogorske opere *Balkanska carica*, po tekstu istoimene drame knjaza Nikole I. *Balkanska carica*, kao drama, u cjelini ili odlomcima, igrana je više puta u većini crnogorskih gradova (u kojima su postojale tehničke mogućnosti) a prva informacija na stranicama *Glasa Crnogorca* o pisanju notnog teksta objavljena je 1890. godine.³⁷ Prvo izvođenje djelova opere, *Preludio* i arija *U dalekom Drenopolju*, zabilježeni su u Kotoru u januaru (februaru) 1891³⁸ a međunarodna premijera u

revizora se može zaključiti da su osnove vokalne tehnike usmeno objašnjavali sami učitelji. Prema jednom *Raspisu učiteljima (i učiteljicama) crnogorskih osnovnih škola* o osposobljavanju nastavnog kadra iz predmeta pjevanje, navodi se da će se od nastavnika tražiti „...da znaju pjevati crkvene i narodne pjesme i uz to ponjeke [tj. po neke] školske i prigodne“ (*Raspis učiteljima (učiteljicama) osnovnijeh škola. : K) Iz Pjevanja*, Prosvjeta, god. 1, sv. 5 i 6, str.82). Kako su u mjestima sa većinskim pravoslavnim stanovništvom i učitelji i đaci morali biti prisutni na bogoslužnjima, pjevanje u toku liturgije je bilo obavezno i za jedne i za druge, te je moglo poslužiti kao dodatna nastava iz ovog predmeta. Iz članka objavljenog u *Zabavniku Srpskih novina* u br. 9 od 15. januara 1918. godine, saznajemo svjedočenje Vidaka Omavića, učitelja osnovne škole na Njegušima, u kojem navodi da je 1889. godine uz zvaničan akt Nadzorništva crnogorskih osnovnijeh škola poslana i „...himna u notama Jovana Ivaniševića“. U aktu Ministarstvo prosvjete i crkvenih djela je naredilo „...učiteljima, predsjednicima pjevačkih društava, Gimnaziji i Bogoslovsko-učiteljskoj školi, da se himna mora pjevati, svirati i predavati po kompoziciji Ivaniševićevoj...“ što može predstavljati prvi dokaz korišćenja notnog teksta u nastavi u crnogorskim školama, ali najviše vjerovatno jeste da su notni tekst koristili samo predavači, ne i đaci, jer ne postoji dokaz da se u osnovnim školama to vrijeme izučavalo notno pismo. Ovo svjedočenje vremenski se poklapa sa izdanjem litografsanog notnog teksta himne *Ubavoj nam Crnoj Goru*, koje je objavljeno iste godine kao dodatak u časopisu *Luča*.

³⁵ [Robert Tolinger kompozitor...], *Glas Crnogorca*, god. 18, br. 35, 27. avgust 1889, str. [3]

³⁶ (*G. Rob. Tolinger*), *Glas Crnogorca*, god. 19, br. 27, 30. jun 1890, str. [3]

³⁷ *Objava*, *Glas Crnogorca*, god. 19, br. 29, 14. jul 1890, str. [3]

³⁸ *Kotor, 16 [šesnaestog] januara*, *Glas Crnogorca*, god. 20, br. 5, 26. januar 1891, str. [3]

martu iste godine, u Trstu, koju je pratila kritika u ondašnjoj štampi.³⁹ De Sarno će biti spomenut u oglasu o izdanju njegove opere *Gorde* novembra (decembra) 1893.⁴⁰ a djelovi iz *Balkanske carice* će biti nerijetko izvođeni u okviru muzičkih programa na Cetinju i u Kotoru.

Ime prvog crnogorskog školovanog kompozitora Jovana Ivaniševića objavljeno je u više navrata⁴¹ ali u odnosu na njegov opus i domete koje je ostvario kao profesionalni muzičar školujući se u Pragu, nije bio zastupljen koliko je realno zasluživao. Princ Mirko Petrović Njegoš, također se bavio muzikom a pažnju *Glasa Crnogorca*, pored redovnih aktivnosti koje je obavljao kao dio knjaževske porodice, u nekoliko članaka zavrijedio je i kao muzičar. Među značajnijim spada njegov nastup pred turskim sultanom Abdulom Hamidom II u Ildizu⁴² i nekoliko članaka u kojima se govori o izvođenju njegovih kompozicija na zabavama na Cetinju.⁴³ Bio je pokrovitelj Cetinjske čitaonice, Društva *Gorski vijenac*, Pjevačkog društva *Branko* i Pjevačkog društva *Zahumlje* iz Nikšića.

³⁹ *Balkanska carica*, Glas Crnogorca, god. 20, br. 12, 16. mart 1891, str. [3]

⁴⁰ [*Gorde, opera u...*], Glas Crnogorca, god. 22, br. 48, 27. novembar 1893, str. [4]

⁴¹ Prvi napis u *Glasu Crnogorca* u kojem se spominje Jovan Ivanišević nalazi se u rubrici *Književnost*, u god.18, br. 19 od 7. maja 1889. de se navodi da je kao prilog IV sveske časopisa *Luča* priložena „...Narodna himna J. N. Ivaniševića“. U pitanju je litografisana crnogorska himna *Ubavoj nam Crnoj Gori* (po tekstu Jovana Sundečića), koja je jedini muzički tekst izdat u nekoj crnogorskoj serijskoj/periodičnoj publikaciji u razdoblju 1835—1918. godine. Iste godine, u rubrici *Umjetnost* u br. 35 od 27. avgusta, *Glas Crnogorca* donosi obavještenje da je uredništvo lista dobilo na uvid novu kompoziciju Ivaniševića, izdatu u Lajpcigu. Ne navodi se naziv djela ali se napominje da je kompozicija napisana u čast vjeridbe knjaginje Milice Nikolajevne i velikog knjaza Petra Nikolajevića. Sa pohvalom se prenosi napis iz listova *Dnevni list* i *Odjek* koji su javili da je krajem 1889. Ivanišević položio „...državni ispit iz muzike i to sa odlikom“ pred komisijom koja je „...bila sastavljena iz prvih muzičkih kapaciteta“. Objavu o preranoj smrti Jovana Ivaniševića *Glas Crnogorca* donosi pod rubrikom *Domaća čitulja* u br. 2 od 7. januara 1890. Ivaniševićeve kompozicije koje su izvođene prigodom raznih svečanosti, a koje je bilježio *Glas Crnogorca* su: *Ljubičice* (ili *Đulići*), *O vjeridbi Nj. Sv. Knjaginjice Milice, Slavujev i Djevojčin Svatovac, Dunavski valovi*. U članku o svetosavskoj proslavi u osnovnoj školi na Cetinju u br. 3 od 18. januara 1897. godine, stoji da su đaci, između ostalog, pjevali i „...Onamo onamo komp. Ivaniševića...“. Pjesmu knjaza Nikole I *Onamo, 'namo* komponovao je Davorin Jenko, tako da je moguće da je u pitanju greška, jer do sada nije zabilježeno da je Ivanišević komponovao tekst i ove pjesme, koja je važila za poluzvaničnu crnogorsku himnu.

⁴² Prilikom posete knjaza Nikole I sa članovima porodice turskom sultanu Abdulu Hamidu II, u Ildizu, nakon svečane večere, knjaz Mirko odsvirao je „...na klaviru tursku himnu, koja je Nj. V. Sultana tako zadivila da mu je dao medalju za umjetnost“ (*S puta njihovijeh veličanstava*, Glas Crnogorca, god. 28, br. 37, 4. septembar 1899, str. 1-2).

⁴³ Iako nije bio profesionalni, školovani muzičar, knjaz Mirko Petrović Njegoš svirao je violinu i klavir. Zahvaljujući Robertu Tolingeru, savladao je osnovne tehnike komponovanja, orkestracije i aranžiranja, te se bavio i komponovanjem. Iako nije zabilježeno da je za života imao svoje autorsko veče ili pak samostalne koncertne nastupe, *Glas Crnogorca* nekoliko puta donosi izvještaje sa svečanosti i zabava na kojima su, između ostalih, izvedene i neke njegove kompozicije, poput solo pjesme *Djevojka na studencu* i orkestarske kompozicije *Hemazurka*. Knjaz Mirko se u pojedinim člancima spominje kao vođa Vojne muzike u okviru dvorskog protokola dočeka visokih gostiju iz inostranstva. Njegove kompozicije izdavali su između ostalih *C. Shmidl & Co. Leipzig*, *Max Eschig Paris* i *Breitkoph & Hartel London*. Časopis *Bosanska vila* u br. 10, od 15. jula 1896. godine donosi informaciju da je „...knjažević crnogorski Mirko sastavio muziku za dramu njegovog oca *Balkansku caricu*“. Iako nema potvrde za istinitost ovog napisa, postoji vjerovatnoća da je knjaz Mirko, poznajući tehnike aranžiranja i

Prilozi sa sporednim muzičkim sadržajem, u klasifikaciji članaka sa domaćeg područja, čine ogromnu većinu. Njihova brojnost dokaz je živim muzičkim aktivnostima u svim krajevima Knjaževine Crne Gore i svjedoči velikim naporima Uredništva *Glasa Crnogorca* da se čitalačkom auditoriju što je detaljnije moguće približi sadržaj određene manifestacije, svetkovine ili sličnog a samim tim i postave standardi za izvještavanje sa tih događaja, što je svojevremeno izazivalo i negativne reakcije zvaničnika bliskih crkvenim i prosvjetnim krugovima.⁴⁴ Pokušaji rađeni na unapređivanju crnogorskog školskog sistema sedamdesetih godina XIX vijeka, objavljuvani učiteljski radovi, izvještaji sa šednica učiteljskih udruženja i objavljuvani rezultati godišnjih ispita u osnovnim školama na Cetinju (rjeđe iz drugih gradova i mjesta) doprinijeli su povezivanju ionako udaljenih crnogorskih škola putem *Glasa Crnogorca*. Uslijedilo je uvećanje obima priloga o stanju u pojedinim školama a sudeći po sadržaju članaka i komentarima doprinijelo je poboljšanju transparentnosti u radu većine crnogorskih prosvjetnih ustanova. Iako je pored *Glasa Crnogorca* u periodu 1873—1900 izlazilo još stručnih i književnih listova i kalendara,⁴⁵ ipak je

orkestracije, orkestrirao djelove klavirskog izvoda Dionisija de Sarna San Đorđa ali ne postoje izvori koji bi potkrijepili ove navode ili eventualno izvođenje.

⁴⁴ Kritika na sadržaje dopisa iz unutrašnjosti Crne Gore koji se tiču narodnih svečanosti, slavlja i drugog, saopštena je u časopisu *Prosvjeta* god. 1, (1889), sv. 8, 9, str. 291-301 pod *Učiteljima-dopisnicima iz unutrašnjosti Crne Gore*. Potpisnik, pod pseudonimom *Nekadašnji učitelj*, kritikuje dopisnike da njihovi tekstovi „...ponjekad [tj. ponekad] vrlo opširni, naliče jedan na drugog: varoš se okitila...“ „...igra, pjevanje i t.d.“. Potom nastavlja „Nema nikakva razloga opisivati ono, što se svake godine zbiva i mora biti...“ i upućuje apel da se u dopisima više pažnje obrati na učiteljske bešede „...ili [ako] je bila priređena kakva pametna zabava...“. Iako objavljen u *Prosvjeti*, ovaj tekst se može većim dijelom odnositi na dopise objavljuvane u *Glasi Crnogorca* jer *Prosvjeta* nije često objavljivala tu vrstu tekstova. Očigledno je da ovaj apel nije naišao na veliko razmjivanje dopisnika, jer se njihova forma u *Glasi Crnogorca* nije mijenjala od njegovih početaka pa do posljednje godine izlazenja na Cetinju 1915. a upravo zahvaljujući njima, danas možemo imati uvid u većinu narodnih svečanosti širom Crne Gore, đe su spominjani u određenoj mjeri i nezaobilazni muzički sadržaji. U *Prosvjeti* je u nekoliko navrata i crnogorski kler upućivao je kritiku dopisnicima, apelujući da se prigodom opisa crkvenih svetkovina veća pažnja obrati na sadržaje bešeda svještenika.

⁴⁵ U periodu 1873—1900. godine u Crnoj Gori je izlazilo šesnaest serijskih/periodičnih publikacija. U kategoriji kalendara/godišnjaka: *Šematizam pravoslavne eparhije bokokotorsko-dubrovačke za godinu 1874* (1874—1912); *Grlica – Kalendar crnogorski sa šematizmom* (1889—1897). U kategoriji novina: *Crnogorac – List za politiku i književnost* (god. 1, 1871—god. 3, 1873); *Glas Crnogorca – Nedjeljni list za politiku i književnost* (god. 1, 1873—god. 50, 1922); *Nevesinje – List za politiku i književnost* (god. 1, 1898—god. 2, 1899); *Onogošt – List za politiku i književnost* (god. 1, 1899—god. 3 [odn. 2] 1900). U kategoriji književnih časopisa: *Crnogorka – List za književnost i zabavu* (god. 1, 1884—god. 2, 1885); *Zeta – List za književnost i pouku* (god. 1, 1885); *Nova Zeta – Mjesečni književni list* (god. 1, 1889—god. 3, 1891); *Luča – Književni list Društva 'Gorski vijenac'* (god. 1, 1895—god. 6, 1900). U kategoriji stručnih listova: *Zdravlje* (god. 2, 1882), *Prosvjeta – List za crkvu i školu* (god. 1, 1889—god. 2, 1891); *Prosvjeta – List za crkvu, školu i pouku* (god. 1, 1892—god. 12, 1901). Od navedenih publikacija, na teritoriji Crne Gore nijesu izlazili: godišnjaci *Boka Kotorska – Mali srpsko-narodno-književni zabavnik za srpsku mladež* (1882—1883) koji se izdavao u Boki Kotorskoj, *Program C. K. Realnog i Velikog Gimnazija u Kotoru* (1873—1900), *Programma dell' Scuola Nautica in Cattaro* (1882—1899); književni časopis *Srpski magazin – Godišnji časopis za 1896. godinu za nauku, zabavu i književnost* (god. 1, 1896—god. 2, 1897) izdavan u Novom Sadu i Dubrovniku; šaljivi list *Veliki narodni tipar* (god. 1, 1893—god. ?) koji je izdavan (odnosno, rasturan i umnožavan rukom) u Pljevljima.

Glas Crnogorca, jedini crnogorski sedmični list (do 1898. godine), imao prednost u obimu izvještavanja. U drugim crnogorskom serijskim/periodičnim publikacijama detaljnije saznajemo o muzičkom obrazovanju u osnovnim školama ali brojnost članaka koji donose u svojim djelovima (ili u cjelosti) muzičke sadržaje školskih manifestacija a objavljeni su u *Glasi Crnogorca*, dokazuje da su učitelji i lokalne vlasti u gradovima i varošicama vodili računa da muzički segmenti budu prisutni u programima određenih proslava i da učesnici programa u najvećem dijelu budu đaci osnovnih škola. U školama dominira proslava Sv. Save, čiji sadržaj je često bio sastavljen od bogoslužnja, procesije do škole, crkvnog obreda *vodoosvećenja*, prigodne bešede (u većini slučajeva od nazočnog nastavnika ili nekog od strane lokalnih vlasti) i programa koji su pripremili učenici, a koji se sastojao iz deklamovanja i pjevanja pjesama, od kojih su obavezne bile *Himna Sv. Savi* i crnogorska himna *Ubavoj nam Crnoj Gori* (ili pjesma *Onamo, 'namo*) i odigranih fragmenata iz dramskih dijela. *Glas Crnogorca* je više puta integralno prenosio tekstove bešeda sa svečanosti a u člancima se isticao proces pripreme samog događaja, sa opisom dekoracija na školi, uređenja sale đe se održavala svečanost i slično. Ukoliko je škola bila u mjestu đe je struktura stanovništva bila multikonfesionalna i multietnička, isticao se njihov sklad i razmijevanje a donosili su se i kratki izvještaji o zastupljenosti mješovitih folklornih igara i plesova na svečanostima.⁴⁶ Ukoliko školski događaji nijesu bili na Cetinju, *Glasi Crnogorca* su ih dostavljali dopisnici iz mjesta đe su se održavali, tako da za njihov sadržaj nije bilo odgovorno uredništvo lista.

Geopolitička situacija na balkanskom poluostrvu u drugoj polovini XIX vijeka uslovlila je jačanje ideje zajedništva južnoslovenskih naroda i jačanje srpskih nacionalističkih interesa kroz djelovanje prosvjetnih i kulturnih društava i udruženja a ideje koje su propagirane našle su odjeka i u crnogorskom društvu. Nosioci ideje zajedništva i ujedinjenja južnoslovenskih naroda, na prostoru Crne Gore, bile su čitaonice u Cetinju, Kotoru i Podgorici, koje su programski djelovale u skladu sa čitaonicama u okruženju. Javne manifestacije u formi *Večernjih*

⁴⁶ U Podgorici je u februaru 1895. godine na svečan način otvorena muslimanska škola (mejtepa), a na čijem otvaranju je zabilježeno pjevanje muslimanske mladeži. Iste godine, u junu, predočava se ideja o osnivanju prvog muzičko društvo sa vjerskim predznakom pod nazivom Muhamedansko pjevačko društvo, koje je svojim djelovanjem trebalo da zadovolji potrebe građana muslimanske vjeroispovjesti. Članak je donio *Glas Crnogorca* u br. 26, od 24. juna 1895. godine, u kojem se prvi put u crnogorskoj periodici XIX vijeka Pjevačkom društvu *Branko* stavlja prefiks *Pravoslavno*, po čemu se može zaključiti da su pjevačka društva koja taj prefiks nose u svom imenu, egzistirale u multikonfesionalnim sredinama i isticanje vjeroispovjesti je bilo poželjno zbog ideoloških razlika. *Glas Crnogorca* nikada nije zabilježio niti jedan incident na ovoj osnovi između društava u mješovitim sredinama, već je isticao sklad i razumjevanje.

predavanja, Bešeda ili Zabava bile su prilike da se uz političke govore i drugo, izvode i muzički programi. *Glas Crnogorca* je redovno objavljivao članke sa ovih događaja, u kojima su se navodila imena učesnika programa, kao i izvedena djela. Čitaonice koje su imale primjetan muzički sadržaj u napisima *Glasa Crnogorca* su: Cetinjska čitaonica, Podgorička čitaonica i Čitaonica u Kotoru. Druge aktivnosti čitaoničkih društava, sa notiranom muzikom, kao sporednim sadržajem, takođe su periodično navođeni u listu, a prilike u kojima su uzimali učešća (ili pak bili njihovi organizatori) jesu: proslava Sv. Save, rođendani i imendani članova crnogorske knjaževske porodice (knjaza Nikole I, knjaginje Milene, knjaza nasljednika Danila, knjaza Mirka), godišnjice osnivanja čitaonica, godišnjice oslobođenja gradova ili područja de se nalaze, Božić i Nova godina. *Glas Crnogorca* bilježi i prilike u kojima su čitaonice u svojim vanrednim aktivnostima reagovala na povoljna ili nepovoljna društveno-politička dešavanja u okruženju a u okviru njih bilježeni su i muzički sadržaji koje su održavala lokalna pjevačka ili slična društva.⁴⁷

U svom drugom periodu postojanja od 1890. godine, crnogorska Vojna muzika aktivno je bila uključena i u Državni protokol, te je njeno prisustvo bilo gotovo neizbježno prigodom zvaničnih poseta inostranih delegacija Cetinju i Crnoj Gori a *Glas Crnogorca* je u okviru članaka kratko, ali veoma često, spominjao učešće Vojne muzike u protokolu Dvora ali i u sklopu obilježavanja rođendana, imendana ili nekih drugih značajnih jubileja vladara zemalja čije su diplomatske misije boravile na Cetinju.⁴⁸ U člancima koji bilježe značajnije državne praznike ili posete knjaza Nikole I i (ili) drugih predstavnika Dvora crnogorskim gradovima i mjestima, prisustvo Vojne muzike bilo je neizbježno ali opširnijih opisa izvedenih programa gotovo da i nema. Kako je ona spadala pod vojnom organizacijom, često je notirana i u člancima koji govore o vojnom ustrojstvu ili aktivnostima.

Još jedna kategorija u klasifikaciji članaka sa sporednim muzičkim sadržajem u napisima *Glasa Crnogorca* jesu izvještaji sa pučkih svečanosti iz gotovo svih krajeva onovremene Crne

⁴⁷ Čitaonice iz manjih mjesta nijesu imale organizovane muzičke sekcije ali su u obilježavanjima raznih proslava često koristile lokalne vokalne ili instrumentalne sastave.

⁴⁸ Zemlje koje su imale svoje akreditovane diplomatske predstavnike na Cetinju su: Rusija, Austrougarska, Turska, Francuska, Velika Britanija, Italija, Grčka, Bugarska, Srbija, Belgija, Njemačka i SAD. Diplomatska predstavništva i misije su boravili u svojim rezidencijama ili u nekim drugim objektima a praznike, poput rođendana svojih državnika ili drugih važnih datuma, proslavljali su na Cetinju, organizujući zabave, koje su pratili muzički sadržaji. Nakon ponovnog uspostavljanja Vojne muzike od 1890. godine, prema napisima *Glasa Crnogorca*, svojim sviranjem pred poslanstvima ili mjestima de su odšedale diplomate, u ime Crne Gore obilježavali su i uveličavali njima značajne datume.

Gore. Brojne prilike za organizovanje okupljanja naroda bile su podstrek pojedincima da pišu nadahnute dopise iz svojih krajeva *Glasi Crnogorca*, ne zaboravljajući i muzičke segmente. Pored najčešće igranih kola, svirke gusala, pjesme i popijevke, notirana je i upotreba instrumenata i nastupi manjih instrumentalnih sastava. Pučke svečanosti se mogu podijeliti na obilježavanje građanskih i crkovnih značajnih datuma. Od građanskih, ističu se datumi vezani za knjaževsku porodicu, državne praznike i neke vanredne političke i društvene prilike a od crkovnih obilježavanje Božića, Uskrsa, Troičindana, Petrovdana, Velike Gospojine, Spomendana, Krsnih slava i zavjetnih svetaca. U dopisima o pučkim svečanostima posebno se ističu one svečanosti vezane za obnovu crkava i manastira, kojima su nerijetko prisustvovali i crnogorske duhovne vlasti, doprinoseći svojim prisustvom da programi budu raznovrsniji i muzički bogatiji i da se nađu u dopisima. Proslava Sv. Save u osnovnim školama u manjim crnogorskim mjestima imala je značaj za lokalno stanovništvo, koje se sa đacima i samo uključivalo u proslavu. Zahvaljujući ažurnosti dopisnika (koji su često bili učesnici programa) *Glasi Crnogorca* je možda i jedini izvor u kojem se u kontinuitetu mogu pratiti ove vrste svečanosti u dopisima iz sljedećih gradova i mjesta: Herceg Novog, Risna, Kotor, Kavača, Budve, Bara, Ulcinja, Cetinja, Njeguša, Grahovca, Cuca, Bajica, Rijeke Crnojevića, Virpazara, Podgorice, Spuža, Nikšića, Brezovika, Mojkovca, Kolašina, Blatina, Šavnika, Beri, Barutane, Morače, Štitarice, Korijenića, Bezuja, Pive, Oboda, Salča, Zupca, Ostroga, Andrijevice, Bjelopavlića, Bogetića, Rovaca, Mrkojevića, Blizna, Boljevića, Oraha, itd.

Napisi o muzici van Crne Gore, u formi članaka, izvještaja, priloga ili dopisa, nijesu bili rijetki na stranicama *Glasi Crnogorca*. Kao list, čija je uređivačka politika bila orjentisana ka intenzivnoj saradnji sa regionalnim i evropskim kulturnim i prosvjetnim institucijama, društvima i udruženjima, pretežno slovenskog i srpskog predznaka,⁴⁹ *Glasi Crnogorca* je putem razmjene listova i časopisa ili uz pomoć dopisnika, koji su slali izvještaje o najnovijim zbivanjima, obezbjedio pristup informacijama iz svijeta kulture i umjetnosti. Bilježeni su u formi članaka o muzičkim događajima i ličnostima ili u okviru većih cjelina, kao njihov sastavni dio. Primat su imali izvještaji ili najave aktivnosti pjevačkih društava i udruženja iz Srbije, Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Hercegovine a donošeni su u rubrikama *Dopisi*, *Književnost*, *Književnost, umjetnost i prosvjeta*, *Razne bilješke* i *Oglasi*.

⁴⁹ Imeđu ostali, navode se: Dubrovačka čitaonica, Dobrovska čitaonica, Srpsko akademsko društvo *Zora* iz Beča, Dobrotvorno društvo Slavjana iz San Franciska, Sveslavensko društvo *Sloga* iz Graca, Srpsko društvo u Trstu, Srpska čitaonica u Križevcima i drugi.

Povodi za objavljivanje značajnog broja informacija sa regionalne i evropske muzičke scene su u glavnom vezani za tokove društveno-političkih zbivanja na Balkanu i politički odnos prema zemljama koje su dominirale dijelom balkanskog poluostrva. Osnivanje čitaonica uslovalo je razvoj kulturno-prosvjetnih društava (na teritorijama zemalja od strateškog političkog značaja za zemlje Balkana) u čijem okrilju su djelovala pjevačka i muzička društva, koja su okupljala lokalne rodoljube. Kako bi se priređivanim svečanostima i zabavama pridao značaj, u dopisima su se isticali kompletni programi, sa imenima učesnika a često su ih pratili politički tekstovi objavljivani u drugim rubrikama *Glasa Crnogorca*. Prilozi su bili najavljivani jedan ili dva broja unaprijed a izvještaji sa događaja donošeni su po pristizanju u uredništvo, ponekad i u nastavcima, ukoliko bi u sadržaju bila obznanjeni drugi detalji, poput integralnih tekstova bešeda ili pozdravnih riječi organizatora. Prilozi sa muzičkim sadržajima iz drugih sredina nijesu uvijek u biti bili politički, nego su bili vezani za crkovna slavlja, državne ili lokalne proslave i neke druge događaje, poput obilježavanja godišnjica društava ili drugo.

Srpska društva čije su aktivnosti muzički sadržajno praćene su: Beogradsko pjevačko društvo, Akademsko pjevačko društvo *Obilić*, Srpsko pjevačko društvo i Srpsko crkveno pjevačko društvo, oba iz Pančeva. Od ostalih društava, *Glas Crnogorca* je bilježio rad Čitaoničkog pjevačkog društva iz Novog Sada, Pjevačkog društva iz Šapca, Pjevačkog društva *Davorije* iz Beograda, Niškog pjevačkog društva *Branko*, Pjevačkog društva *Stanković*, Tipografskog pjevačkog društva *Jakšić* iz Beograda, Smederevskog zanatsko-pjevačkog društva, Pjevačkog društva *Kaćanski*, Zemunskog pjevačkog društva, Srpskog pjevačkog društva iz Vršca, Društva za njegovanje muzike *Gusle* iz Velike Kikinde i drugih.⁵⁰

Iz Dalmacije i Hrvatske također su objavljivani dopisi o aktivnostima pomjesnih društava, uz koje su objavljivani i muzički programi. Društva sa sadržajnim objavama su Srpsko pjevačko društvo *Sloga* iz Dubovnika, Srpsko pjevačko društvo i Pjevačkog društva *Kolo* iz Zagreba. *Glas Crnogorca* bilježi rad i Hrvatskog tipografskog pjevačkog društva *Sloga* iz Zagreba, Pjevačkog društva *Zora* iz Karlovca i Pjevačkog društva *Velebit* iz Gospića.

⁵⁰ Beogradsko pjevačko društvo je bilo često zastupljeno u napisima *Glasa Crnogorca*. Pored bilježenja njihovih nastupa širom Srbije, pratili su se i nastupi u inostranstvu. Pod naslovom *Srpski pjevači i pjesma u Rusiji* u br. 39 od 21. septembra 1896. godine *Glas Crnogorca* iz više srpskih časopisa prenosi nastup ovog društva u Rusiji. A u broju 28 od 15. maja 1899. godine pod naslovom *Kulturna misija biogradskog pjevačkog društva* iz lista *Srbadija* prenosi se opširan tekst o njihovim koncertnim aktivnostima u Srbiji i inostranstvu. Jedan od pokrovitelja Beogradskog pjevačkog društva, od njegovog osnivanja, je i crnogorski knjaz Nikola I.

Sa područja Bosne i Hercegovine bilježi se djelovanje Pjevačkog društva *Gusle* iz Mostara, Srpskog pravoslavnog crkvenog pjevačkog društvo *Sloga* i Srpskog crkveno pjevačkog društva iz Sarajeva a spominje se Srpsko pravoslavno pjevačko društvo iz Pljevalja.

Ostala društva čiji je rad notiran su: Slovensko pjevačko društvo i Hor Akademskog društva *Zora* iz Beča, Glazbena matica ljubljanska u Beču, Pjevačko društvo *Ljubljana*, Pjevačko društvo *Slavec*, Pjevačko društvo *Dalarda* iz Mađarske, Pjevačko društvo *Lira* iz Praga, Praško pjevačko društvo, Pjevačko društvo iz Majnca, Pjevačko crkveno društvo u Njujorku i Pjevačko društvo *Bratstvo* iz Skadra.

U *Glasi Crnogorca* donošena su obavještenja o komponovanju novih muzičkih djela i objavljivanju muzičkih zbirki. Obavještenja su često potpisivali sami kompozitori i pozivali na pretplatu, kao vrstu prikupljanja sredstava za štampanje djela.⁵¹ Nerijetko su se objavljivale kompozicije inspirisane crnogorskom tematikom ali i one posvećene knjazu Nikoli I i članovima knjaževske porodice.⁵² Između ostalih, svoja djela promovisali su dr Jovan Paču, Vilim Rajner, Robert Tolinger, Fran Serafin Vilhar Kalski,⁵³ Kornelije Stanković, Isidor Bajić, Hugo Doubek, Tihomir Ostojić, Miloš Dozela, Jovan Ce, Ludvik Kuba⁵⁴ i mnogi drugi. Navedene kompozitore

⁵¹ Skromni materijalni položaj onovremenih kompozitora uslovljavao je objave njihovih djela. Sudeći po napisima *Glasi Crnogorca*, kompozitori su, zajedno sa štamparijama (koje su u većini slučajeva bile u funkciji izdavača) oglašavali završetak ili namjeru o pisanju kompozicija, davali kratak opis i sadržaj (npr. obim djela, broj strana, ukoliko je vokalno-instrumentalno djelo i kratak siže) i pozivali čitaoce da se pretplate na njihova djela i time pomognu štampanje i izdavanje. Ove vrste dopisa su slali većini regionalnih listova, dakle *Glas Crnogorca* nije izuzetak, ali je ovaj list nerijetko favorizovao djela koja sadrže crnogorsku tematiku ili su bila posvećena članovima knjaževske porodice.

⁵² Kompozicije posvećene članovima crnogorske knjaževske porodice, prije svega knjazu Nikoli I i knjaginji Mileni često su se navodila u *Glasi Crnogorca*. Prvi takav napis, pod nazivom *Umjetnost* nalazimo u broju 45, od 11. novembra 1886. godine, u kojem se navodi da je dr Jovan Paču napisao kompoziciju „...Crnogorskom vojniku“; posvećeno Njegovoj Svjetlosti Danilu Aleksandru, Knjazu crnogorskom“. Navodi se štamparija i cijena izdanja. U broju 3, od 18. januara 1887. godine u rubrici Umjetnost, uredništvo *Glasi Crnogorca* obznanjuje da je dobilo na prikaz „...Njeguševac. Koračnica, uglazbio Vilim Rajner“, koja je posvećena knjažu Nikoli I. Interesantno je napomenuti da na kraju stoji obavještenje da je kompozitor poslao stotinu kopija ovog djela Jovanu Sundečiću „...da se razdijele među prosvjetne zavode Crne Gore“, ne precizirajući koje. Obzirom da Crna Gora u to vrijeme nije imala Vojnu muziku niti razvijeno instrumentalno muziciranje u školama, kompozitor vjerovatno nije bio upoznat sa tim činjenicama. Iz članka se saznaje da je Rajner spreman raspisati aranžmane ove kompozicije „...za cijeli orkestar...“ i „...tamburaška društva...“.

⁵³ Kompozitor Fran Serafin Vilhar Kalski se često nalazio na stranicama *Glasi Crnogorca*. U objavama oglasnog karaktera, Vilhar je promovisao svoja nova djela a neka od njih posvetio je knjazu Nikoli I. Zbog svojih zasluga na polju nacionalne muzike, knjaz Nikola I ga je odlikovao Viteškim krstom knjaza Danila I. O odnosu Vilhara i crnogorskog Dvora detaljnije u: Luka I Milunović, Prepiska F. S. Vilhara-Kalskog sa crnogorskim dvorom, *Glasnik odjeljenja umjetnosti CANU* (28), Podgorica, 2010, 235-244.

⁵⁴ Čeh Ludvik Kuba boravio je u Crnoj Gori u više navrata, prikupljajući narodne pjesme, kao građu za svoja izdanja pjesama sa slovenskog juga. *Glas Crnogorca* u brojevima 18. i 22. od 28. aprila i 26. maja 1890. godine pod rubrikom Domaće vijesti donosi napise o njegovom kretanju po Crnoj Gori i opisuje odnos lokalnog stanovništva prema njemu, u trenutku dok je zapisivao melodije. Prezentaciju njegovo rada u Pragu *Glas Crnogorca* bilježi u br. 46 od 3. novembra iste godine, de se navodi da su crnogorske narodne pjesme od publike primljene „...sa najvišim

su često isticale i onovremene izdavačke kuće i štamparije, koje su donosile oglase o prodaji muzikalija. Ukoliko dopis nije bio namjenjen isključivo *Glasi Crnogorca* na kraju je stajala molba svim listovima da preštampaju dopis. Da su uz dopise *Glasi Crnogorca* dolazile i partiture, može se vidjeti iz uvoda članka, da je obično rečeno „Primili smo na prikaz...“. Uredništvo nije samostalno davalo ocjenu o kvalitetu kompozicije, ali je davalo osnovne informacije, vjerovatno preuzete sa korica izdanja ili iz uvodnih napomena kompozitora ili izdavača. Sa posebnom pažnjom su tretirane kompozicije posvećene crnogorskim temama.

Pored zasebnih obavještenja o prodaji muzikalija od samih kompozitora, u *Glasi Crnogorca* su se u oglašavale i knjižare. Prva crnogorska knjižara na Cetinju, u vlasništvu Jovana Pavlovića, dala je u martu (aprilu) 1879. oglas o prodaji muzikalija.⁵⁵ Kasnije su na Cetinju *Knjižara M. Ivaniševića* i *Knjižara Knj. Crnog. Državne Štamparije* oglašavale svoje knjige i muzikalije.⁵⁶ Knjižare iz Srbije koje su periodično predstavljale svoja izdanja u *Glasi Crnogorca* su: *Knjižara braće Jovanović* iz Pančeva, *Knjižara V. Valožića* iz Beograda, *Knjižara Luke Jocića* i *Druga i Srpska knjižara i štamparija braće M. Popović* iz Novog Sada.

Iako rijetki, napisi o evropski i svjetski poznatim kompozitorima i njihovom opusu, našli su put do crnogorskih čitalaca. U četiri navrata se objavljuju tekstovi o Petru Iljiču Čajkovskom ali i o Rihardu Wagneru, Armandu Limnanderu, Antonu Rubinštajnu, Avgustu Olmeu, Johanu Štrausu, Francu Listu, Đuzepe Verdiju, Šarlu Gunou i drugima.⁵⁷ Od srodnih tekstova, pažnju uredništva *Glasi Crnogorca* čak u dva navrata zavrijedila je priča o nastanku ruske himne, prilog o ruskoj muzici na engleskoj muzičkoj sceni i neki drugi.⁵⁸ Donose se i tekstovi o djelima

oduševljenjem“. U rubrici Književnost, umjetnost i prosvjeta u br. 20 od 5. oktobra 1891. godine *Glasi Crnogorca* donosi obavještenje da je Ludvik Kuba izdao „...za klavir i za pjevanje crnogorsku himnu i pjesmu 'Onamo, Onamo!'...“ uz koje se navodi izdavačka kuća, kao i cijena.

⁵⁵ [U svome stanu...], *Glasi Crnogorca*, god. 8, br. 7, 3. mart 1879, str. [4]

⁵⁶ Muzička izdanja su bila pod posebnim naslovom *Muzikalije* a izbor su činila djela za glas i klavir. Među njima se nalaze i djela koja u svom nazivu nose posvetu članovima knjaževske porodice, poput *Marš knjaza Nikole*, *Kadrilj knjaginje Milene* i drugo. U spiskovima crnogorskih knjižara nije bilježena edukativna literatura iz oblasti muzike, ali u nekoliko navrata 1879. godine pojavljuje se izdanje *Spomoćna knjiga crkv. pojanja* vjerovatno namjenjena samom svještenstvu, jer se njena upotreba ne spominje u okviru nastave u osnovnim školama ili Bogoslovsko-učiteljskoj školi.

⁵⁷ Tekstovi o muzičarima i muzici nijesu uvijek donošeni u formi sadržajnih ili stručnih članaka. Tome svjedoči neprijatan tekst o Rihardu Wagneru u br. 32 od 8. avgusta 1892. godine pod naslovom *Nešto o Wagneru* u kojem se navode detalji iz njegovog privatnog života ali i donose neprimjerene ocjene u vezi njegovog psihičkog zdravlja i fizičkog izgleda.

⁵⁸ Muzičke događaje iz inostranstva *Glasi Crnogorca* je većinom donosio iz drugih listova i časopisa. Politička klima koja je vladala u drugoj polovini XIX vijeka uslovlila je da se na stranicama ovog lista prida velika pažnja muzici i ostvarenjima slovenskih autora. Napisi o muzičkim ličnostima i događajima u Italiji, sa kojom je Knjaževina Crna Gora gajila dobre diplomatske odnose, također nijesu bili rijetkost.

inspirisanim Crnom Gorom, poput opera *Crnogorci*, *Gorde* i *La Montagne Noir*.⁵⁹ Od kompozitora iz regiona, u napisima su bili isticani, odnosno, imali su samostalne napise: Fran Serafin Filhar Kalski, Ivan pl. Zajc, Kornelije Stanković, Mita Topalović, Josif Marinković, Stevan Stojanović Mokranjac. Od umjetnika, *Glas Crnogorca* je notirao: Dimitrija Slavjanskog, Sultanu Cijukovu, Žarka Savića, Stevana Živkovića, Mariju Gorlenko Dolinu, Zorku Ostojić i druge.

Među napisima o muzičkim događajima iz inostranstva našle su se i rijetke muzičke kritike, preštampane iz drugih glasila. Slično formi izvještavanja iz Crne Gore, inostrani muzički dopisi su nerijetko sadržali i komentare na izvedene programe i izvođače. Ukoliko su dopisi bili u vezi slovenskih ili srpskih društava, odnosno, prigoda vezanih za crkvene ili neke druge proslave, odgovornost izvještača je bila veća i u skladu sa tim, dopisi su bili sadržajni i pridavala se veća pažnja kvalitetu programa. Za razliku od srodnih napisa o domaćim koncertnim aktivnostima (koji su u većini slučajeva bili tematski podređeni političkim ili društvenim događajima), formu muzičke kritike sa inostranih scena, *Glas Crnogorca* je donosio isključivo sa koncerata. Tako ćemo naći kritiku na premijeru Verdijevo *Falstafa* u Milanu,⁶⁰ nastup Slavjanskog u Dubrovniku,⁶¹ premijeru opere *La Montagne Noir*⁶² u Parizu, otvaranje Carske pridvorne opere u Petrogradu⁶³, premijeru Smetanine opere *Prodana nevjesta* u Beču⁶⁴ i koncertni nastup hora Sinodskih pjevača prigodom osvećenja ruske crkve u Beču.⁶⁵

Analizirajući obrađena godišta *Glasa Crnogorca*, nedvosmisleno dolazimo do zaključka da je ovaj nedeljnik na veoma odgovoran način pratio oscilacije u društveno-političkom i kulturnom životu Knjaževine Crne Gore. Ne donoseći zaključke na osnovu kvantitativnog već

⁵⁹ U XIX vijeku, Crnogorci kao arhetip borbe i slobodarstva a Crnogorke kao arhetip ljepote, bili su inspiracija u nekoliko opera i jednom baletu. 1849. godine u Parizu izvedena je opera *Les Montenegrins* belgijskog kompozitora Armanda Limnandera, 1881. u Pragu opera *Černohorci* češkog kompozitora i dirigenta Karola Bendla. Potom opera *La Montagne Noire* kompozitorke Auguste Olme i opera *Militza* italijanskog kompozitora Marka Ancoletija iz 1897. godine. Zabilježeno je i izvođenje baleta *Roksanda ili lijepa Crnogorka* francuskog koreografa Marijusa Petipa 1878. godine u Petrogradu. *Glas Crnogorca* u rubrici Književnost, umjetnost i prosvjeta u br. 48 od 27. novembra 1893. donosi oglas o izdanju opere *Gorde* „...u tri čina, napisao Savo St. Račeta (po Ljubišinoj pripovjesti), udesio muziku Dionizijo de Sarno-San Đorđo“ uz koju se navode i drugi detalji. Pod naslovom *La Montagne Noir* u br. 15, od 8. aprila 1895. godine u istoj rubrici, po sadržaju preuzetom iz lista *Zastava* donosi se napis (muzička kritika) o premijeri. Prva opera inspirisana Crnom Gorom *Les Montenegrins* spomenuta je u članku pod istoimenim naslovom u br. 38 od 19. septembra 1892 u kojem se govori o smrti kompozitora Armanda Limnandera.

⁶⁰ (*Verdijev „Falstaf“*), *Glas Crnogorca*, god. 22, br. 8, 20. februar 1893, str. [4]

⁶¹ (*Slavjanski*), *Glas Crnogorca*, god. 24, br. 6, 4. februar 1895, str. [3]

⁶² (*„La Montagne Noir“*), *Glas Crnogorca*, god. 24, br. 15, 8. april 18795, str. [2-3]

⁶³ (*Iz Petrograda*), *Glas Crnogorca*, god. 27, br. 38, 19. septembar 1898, str. [2]

⁶⁴ (*„Prodana nevjesta“*), *Glas Crnogorca*, god. 22, br. 15, 10. april 1893, str.[4]

⁶⁵ (*Ruska crkva u Beču*), *Glas Crnogorca*, god. 28, br. 17, 24. april 1899, str. [2]

kvalitativnog sagledavanja njegovog sadržaja, onovremeni crnogorski čitalački auditorijum imao je mogućnost da bude pravovremeno informisan o većini događanja iz oblasti kulture i umjetnosti, kako u Crnoj Gori, tako u bližoj i daljoj okolini a po broju napisa sa muzičkim sadržajem, očigledno je da muzika nije imala samo marginalni značaj. Iako se ne može govoriti o kvalitativnim muzičkim pregledima i temeljnim muzičkim kritikama, prilozi u *Glasi Crnogorca* (od početka njegovog izlaženja, pa do kraja XIX vijeka) posvećeni muzici, odnosno, prilozi čiji su sastavni djelovi sadržavali muzičke elemente, bili su izuzetno raznovrsni i informativni. Pisani prostim jezikom, činjeni su razumljivim gotovo svim slojevima čitalačkog auditorija, što je vjerovatno bila i svrha a pretpostavka za postupno uvođenje stručne muzičke terminologije, posebno u muzičkim kritikama, temelji se na činjenici da je *Glas Crnogorca* bio čitan i u inostranstvu, te je stručna javnost, dakle, prvjenstveno iz inostranstva, bila obavještavana o zbivanjima na crnogorskoj muzičkoj sceni. Iako velikim dijelom ideološki motivisani, što nije presudno uticalo na njihov kvalitativni sadržaj, napisi o muzici u *Glasi Crnogorca* ostat će kao jedini kontinuirani pisani tragovi muzičkog života Knjaževine Crne Gore druge polovine XIX i početka XX vijeka.

Nepostojanje organizovane, institucionalne naučno-istraživačke djelatnosti na teritoriji Crne Gore uslovalo je nemogućnost da se i danas govori o razvojnom procesu crnogorske muzikografije i proučavanju crnogorske pisane riječi o muzici. Do sada objavljivani radovi, separati i parcijalna istraživanja pojedinih istraživača, saznanja su crpili iz monografskih publikacija, kao primarnih izvora, pretežno temeljenim na djelimičnim ili nepotpunim istraživanjima, što je rezultiralo nepreciznim analizama i interpretacijama. Kao jezgro istraživanja, obrada crnogorske periodike i arhivske građe XIX i početka XX vijeka, kao primarnih ili sekundarnih izvora, osnova su svakog ozbiljnog istraživanja iz oblasti crnogorske muzike a pod tim se podrazumjeva uvid u sadržaj srodnih časopisa i listova koji su u to vrijeme izlazili u okruženju.⁶⁶ Interdisciplinarni pristup istraživanju nameće se *per se* kao imperativ i od temeljnog je značaja za tumačenje i vrjednovanje procesa stvaranja crnogorske muzičke kulture u XIX vijeku i kulturalizacije crnogorskog društva uopšte. Crnogorska periodika i dostupna

⁶⁶ Listovi iz bližeg i daljeg okruženja štampani u drugoj polovini XIX vijeka, koji su imali sličan koncept *Glasi Crnogorca* a na čije se napise često pozivao ili ih donosio u cjelini su: *Dubrovnik* (Dubrovnik), *Odjek* (Beograd), *Branik* (Novi Sad), *Videlo* (Beograd), *Vjesnik* (Zagreb), *Srbobran* (Zagreb), *Carigradki glasnik* (Carigrad), *Zastava* (Novi Sad), *Srpske novine* (Beograd), *Mali žurnal* (Beograd), *Biogradske novine* (Beograd), *Slovenski narod* (Ljubljana), *Brankovo kolo* (Sremski Karlovci), *Budućnost* (Beograd), *Srpski Sion* (Novi Sad), *Narodne novine* (Zagreb), *Novo doba* (Smederevo), *Bosanska vila* (Sarajevo), *Javor* (Novi Sad), *Srpske ilustrirane novine* (Novi Sad), *Obzor* (Zagreb), *Velika Srbija* (Beograd), *Balkanska vila* (Beograd) itd.

arhivska građa ostat će kao najobimniji i najbogatiji izvor za građu Istorije crnogorske muzike a njihova pojedinačna, sistematska i muzikološka obrada stvorit će pretpostavku za izradu prve crnogorske posebne muzičko-analitičke bibliografije periodike XIX i XX vijeka.

Ivan S. VUKČEVIĆ

ARTICLES ON MUSIC IN THE *GLAS CRNOGORCA* WEEKLY
IN THE PERIOD BETWEEN 1873 AND 1900

Summary

In an attempt for periodization of Montenegrin music past, following the research of the articles about music in the Montenegrin longest Weekly *Glas Crnogorca* (1873-1922) in the period between 1873 and 1900, I gained the access to the enormous database about Montenegrin music heritage of the second half of the nineteenth century. Categorising researched articles and their content, I was able to notice the obvious intent of the editorial approach of The Weekly for promotion of almost every achievement of then cultural Institutions and amateur and semi-professional Associations in Cetinje, like Intellectual Society of Public Reading Room with its Vocal ensemble, Montenegrin Military band and to encourage development of Montenegrin school system and music education in elementary schools, Gymnasium, Female Institute and Theological-Teachers' school. Submitted also from the other parts of the Principality of Montenegro, like from Podgorica, Kotor, Bar, Ulcinj and from the other minor locations, the articles about music merited Prince Nicola and his reign, Montenegrin Ministry of Education and Church Affairs and initiative of local cultural and music associations. Following the nineteenth century Slavic movement in the nearby countries and Europe and gaining access to the network of other periodicals and by correspondents too, The *Glas Crnogorca* Weekly was able to present to its domestic readers the latest news about music and culture in the Balkans and Europe and follow the progress of other Cultural and Music Associations and individuals, pointing on their relations with Montenegro. Distribution of The *Glas Crnogorca* Weekly in Europe, parts of Asia and United States was also significant for the editorial approach and the quantity of information which were published on its pages. Columns about rich and common music activities left not only material traces, but a profound spiritual marks and in some sense helped in the long process of culturalization of the Montenegrin nation. The *Glas Crnogorca* Weekly, among other nineteenth century Montenegrin periodicals and archive material, represents a significant and unavoidable literature in the research process of the Montenegrin cultural and music history.